

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

НАУКОВИЙ ПОГЛЯД НА КОЗАЦЬКУ РОЗВІДКУ

**Ліщук Дмитро. Нариси з історії розвідки і контррозвідки
Війська Запорозького (кінець XVI – перша чверть XVII ст.) –
Чернівці, 2011.**

В умовах відродження духовності та державних інститутів незалежної України великого значення набувають питання пов'язані з вивченням і переосмисленням військової історії, в тому числі досвіду Війська Запорозького у військових кампаніях у кінці XVI – першій чверті XVII ст. Актуальність книги полягає у висвітленні проблеми розвідувального і контррозвідувального забезпечення Війська Запорозького і те, що в історіографії дане питання висвітлене недостатньо повно і глибоко.

Книга науковця, кандидата історичних наук Ліщука Д.С. «Нариси з історії розвідки і контррозвідки Війська Запорозького (кінець XVI – перша чверть XVII ст.)» вийшла в рік святкування 390-ї річниці з дня перемоги польско-литовського і козацького війська у Хотинській битві у видавництві «Прут» м. Чернівці у травні 2011 року.

Війни та військова справа відігравали в житті України за Доби раннього нового часу важливу роль. В минулі століття до-

Дмитро Ліщук

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
РОЗВІДКИ І КОНТРРОЗВІДКИ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО
(кінець XVI – перша чверть XVII ст.)**

Чернівці
Видавництво «Прут»
2011

слідники в своїй більшості зосереджувалися на загальній історії козаччини, козацької держави – Гетьманщини, Запорозької Січі та козацького війська. А військово мистецтво, військова тактика, в тому числі висвітлення питання козацької розвідки і контррозвідки (застережливі аспекти діяльності у Війську Запорізькому) ще не достатньо досліджені. В радянські часи вони й не могли бути об'єктивно дослідженні через небезпеку для пошуковців підпасти під звинувачення в націоналізмі.

У силу суб'єктивних причин військова історія України довгий час знаходилася поза межею наукового вивчення і лише в кінці ХХ – напочатку ХХІ століття окремі проблеми воєного мистецтва знайшли належне висвітлення у працях Апанович О., Гуржія О. і Корнієнка В., Мицика Ю., Леп'явка С., Саса П., Сергійчука В., Стороженка І., Смолія В., Степанкова В., Сокирка О., Чухліба Т., Черкаса Б., Федорука А., Щербака В. та інших сучасних вчених-істориків. Хоча питання комплексного дослідження розвідувального мистецтва у Війську Запорізькому в окремі періоди української історії присвячені лише монографії В. Степанкова та Ю. Джеджули, що розкривають питання розвідувальної і контррозвідувальної діяльності козацтва середини ХVІІ століття, тобто доби визвольних змагань 1648 – 1657 років в Україні.

Дослідження даної проблеми є актуальним з двох причин : по-перше, кінець ХVІ – перша чверть ХVІІ ст. – це період становлення Війська Запорозького. По-друге, у перемогах українського козацтва складалася певна школа воєнного мистецтва, були досягнуті значні успіхи в розвитку стратегії і тактики куди входять елементи розвідки і контррозвідки.

Необхідно зазначити, що автор книги на основі вивчення, аналітичного опрацювання, систематизації та узагальнення значного обсягу інформації з різних джерел маловідомих архівних документів узагальнив матеріали дослідження організації роз-

відки і контррозвідки у Війську Запорізькому кінця ХVІ – першої чверті ХVІІ ст.

У вступі фахово зроблений огляд історіографії проблеми яка раніше висвітлювала тільки питання військового мистецтва Війська Запорозького. Звертає на себе увагу значна джерельна база, яку складають матеріали книги з архівів України, Російської Федерації, Польщі, а також широке використання матеріалів наукових та періодичних видань. Все це позитивно сприяло об'єктивному висвітленню у книзі питання створенню і розбудови розвідки у Війську Запорізькому.

У першому розділі «Зовнішні та внутрішні фактори впливу на організацію та ведення розвідки Військом Запорізьким» висвітленні питання, що торкаються зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливали на формування і функціонування розвідки. Це чи не вперше в історіографії розкрито цілісну панораму історичних умов становлення розвідувального мистецтва. Відзначається, що геополітичний фактор знаходив свій прояв у розташуванні Війська Запорізького на цивілізаційному розламі між ворогуючими європейсько-християнським світом та ісламським Сходом (Османська імперія і його васал Кримське ханство), що привело до особливої ролі козацтва як системи запобігання загрозам народам Європи (а це спричинило появу розвідувально-сторожової служби козаків), військової сили, яка безпосередньо протистояла татарській, а в подальшому турецькій експансії.

Значний антиосманський потенціал (бойовий та інформативно-розвідувальний) породжував інтерес до козацтва з боку учасників антитурецької коаліції (Австрійська імперія, Венеціанська республіка, Ватикан, їхні партнери Трансильванія, Валахія, Молдова), Московської держави, донського козацтва і традиційного противника Туреччини – Персії. Це стимулювало розвиток енергійних дипломатичних зв'язків Війська Запорізького, викликало потребу в їхньому інформаційному забезпеченні та

дозволяло використовувати міжнародні контакти для розвідки іноземних спрямувань стосовно козацтва.

Тривалі війни і військові сутички прискорювали формування головних рис козацької стратегії й тактики, самобутньої військової організації та закріплення в них розвідувального компонента як постійної складової військово-політичної діяльності, накопичення апробованих форм і методів розвідувальної роботи, підготовлених кадрів тощо.

Однією з вирішальних передумов ефективної розвідки була система невпинного, різнобічного військового вишколу й психофізичного тренінгу козака як професійного вояка. Завдяки цій системі козаки-розвідники були добре фізично розвинуті, відповідно підготовлені у військовому відношенні, практично володіли всіма типами зброї яка була на той час на озброєнні у турків і татар, поляків, росіян та інших народів Центрально – Східної Європи.

Найбільш за обсягом книги є розділ «Розвідувальне забезпечення військових кампаній козацького війська на суходільному і морському театрах воєнних дій» де автор дослідив особливості безпосереднього розвідувального забезпечення найважливіших напрямів військових зусиль та конкретних військових кампаній козацтва у кінці XVI – першій чверті XVII ст. Зокрема, автор висвітлив організацію розвідувальної діяльності Війська Запорозького, спрямованого на спостереження й оповіщення у зв'язку із систематичними набігами та глибокими рейдами кримських татар на землі України, створення постійної розвідувально-дозornoї системи започатковано козаками у XVI ст. з метою запобігання нападам татар.

Джерелами добування інформації у досліджуваній період були козаки розвідувальних роз'їздів, вартових постів і форпостів. Розвідувальні дані доводились до сторожової (вартової) служби. До військової служби залучались також і міщани при-

кордонних містечок, які завжди перебували у постійному стані підвищеної бойової готовності.

Цінну інформацію козацька старшина отримувала від полонених і втікачів. У кінці XVI – першій чверті XVII ст. розвідувально-дозorna служба мала стаціонарний компонент у вигляді форпостів із залагами, вартових команд і постів-веж із засобами сигнального зв'язку. Мобільний компонент служби включав у себе патрульні роз'їзди у прикордонній смузі, розвідувально-диверсійні загони на ворожій території. Окремі розвідувальні дані отримували від жителів, які мешкали у прикордонні й працювали у так званих зимівниках з метою збору розвідувальної інформації на території супротивника. Козацькі роз'їзди чудово орієнтувалися на місцевості, в тому числі вночі, маскувалися в степових умовах, знали мову й тактику дій противника в умовах суходільного театру воєнних дій.

Автор зазначає, що у першій чверті XVII ст. козаки фактично панували на Чорному морі, здійснювали зухвалі морські рейди на узбережжя Османської імперії, зруйнували Перекопську фортецю, частково турецькі міста Очаків, Ізмаїл, Кілію, Акерман, Варну, неодноразово нападали і руйнували турецькі порти Синоп, Трапезунд, околиці Стамбула та інші міста. Підготовка до морського походу була військовою таємницею, першорядного значення надавалось розвідуванню об'єкта походу, його топографії, системи укріплень, бойових можливостей залогів, шляхів відходу. Найцінніші відомості про чорноморські укріплення і силу ворога добували через розвідувальне опитування втікачів та звільнених з турецької неволі, від задалегідь засланих козаків-розвідників, що створювали власні інформаторські мережі.

У книзі також розкривається питання відносно розвідувального забезпечення участі козаків у Польсько-Московській війні 1617–1618 р.

Вінцем військового мистецтва козаків часів гетьмана П.Сагайдачного стала їх участь у Хотинській кампанії 1621 р. проти турецько-татарського війська, яка супроводжувалася комплексом розвідувально-диверсійних заходів, що здійснювалися узгоджено, за єдиним задумом. При наближенні вирішального зіткнення козацькі розвідувально-диверсійні загони намагалися відволікти сили противника нападами на турецькі причорноморські володіння, тактичними десантами біля Акермана і Константинополя, вели розвідку ворога під час маршу на Хотин. Дії передових частин Війська Запорозького та засідки козаків на зручних переправах через річки Прут і Південний Буг, розвідка боєм в Молдові мали стратегічне значення – затримали основні сили противника, дали змогу польським і козацьким військам з'єднатися під Хотином та зайняти оборону.

Бої козаків під Хотином супроводжувалися несенням розвідувально-сторожової служби, розвідувально-диверсійними вилазками у табір противника, нічними нападами, постійною польовою розвідкою, яка здобувала відомості про військову силу ворога, порядок розташування окремих його підрозділів. Через поширення чуток ворог дезінформовувався про очікуване велике підкріплення донських козаків, що сприяло успіху переговорів про замирення яке було підписано 9 жовтня 1621 року.

У третьому розділі «Розвідувальне супроводження суспільно-політичних заходів запорозького козацтва» автор висвітлює застосування розвідувальних та інших спеціальних методів у контексті міжнародних зв'язків Війська Запорозького та його участі в обстоюванні соціальних прав і національно-релігійної ідентичності українського народу.

Міжнародні контакти використовувалися козаками-дипломатами для збору інформації про політичний лад, розстановку сил у верхах, військовий потенціал та реальні зовнішньополітичні плани тих чи

інших партнерів Війська Запорозького. Ці відомості аналізувалися козацьким проводом та особою П.Конашевичем-Сагайдачним, слугували основою для ухвалення обґрунтованих воєнно-політичних рішень. Певна інформація відносно турецько-татарської сторони українським гетьманом передавалася до Варшави, яку козацька верхівка вважала своїм сюзереном та союзником в антиосманських війнах.

На Січі з'являється категорія фахових дипломатів-розвідників, серед яких відомий козацький осавул П.Одинець, що упродовж чверті століття виконував дипломатичні доручення Січі. Так, у 1619 р. він провів секретні переговори у Москві з Єрусалимським патріархом Феофаном III. Це сприяло з'ясуванню планів ієрарха щодо України, подоланню поствоєнної кризи в стосунках Січі з Московською державою, відновленню православної ієрархії в Україні.

Успіхові розвідки чималою мірою сприяло розуміння її важливості визначним козацьким полководцем і політичним діячем, гетьманом П.Конашевичем-Сагайдачним. Йому належить непересічний внесок в удосконалення організації, стратегії й тактики, озброєння та підготовки козацького війська, безпосереднє керівництво низкою звитяжних військових кампаній і походів, дипломатією Січі. П.Сагайдачний на стратегічному рівні особисто координував розвідувальну роботу, надавав зібраній інформації виняткове значення у воєнно-політичному плануванні, нерідко сам брав участь у розвідувальних заходах.

У кінці книги Ліщук Д. С. зробив загальні висновки праці і звертає увагу на окремі аспекти історичного досвіду, які можна використати на сьогоденному етапі розбудови військових формувань України.

Зокрема зазначає, що для науково-методичних основ бойового застосування спецпідрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України зберігають актуальність такі елементи досвіду

козацької розвідувальної служби, як обґрунтоване визначення пріоритетів (об'єктів) розвідзусиль; урахування особливостей противника при визначенні організації й змісту підготовки розвідувальних органів і підрозділів; безперервність та завчасність ведення розвідки; одночасне застосування різних сил і засобів розвідки; визначення специфічної системи військово-фізичної підготовки з урахуванням національних традицій. Психофізична, бойова підготовка, оригінальний військово-технічний арсенал козаків-пластунів є цінними й для сучасного тренінгу сил спецоперацій, для розробників спеціальних засобів.

Підводячи підсумки автор виходить з пропозицією про заснування «Ордена Петра Сагайдачного». Дійсно в особі гетьмана П. Сагайдачного наша держава має видат-

ного полководця і політичного діяча. Він у 1620 році відновив православну церкву в Україні, вів умілу політичну гру з Польщею Московською державою, Кримським ханством на користь Січі. Гетьман Петро Сагайдачний не програв жодної битви будь то на суходільному чи морському театрах воєнних дій. В його особі Україна має видатного полководця і політичного діяча яким ми по праву можемо гордитися.

Теоретичні положення і фактичні дані які викладені у праці можуть бути використані при підготовці лекційних курсів з історії України, спецкурсів для курсантів та слухачів вузів Збройних Сил України, СБУ і МВС та Прикордонних військ України, а головне у військово-патріотичному вихованню молоді і військовослужбовців нашої держави.

***Брицький П. П.,
доктор історичних наук, професор***